

U povodu osvrta Zlatka Čepa na „Istoriju Jugoslavije 1918–1978”

Neka kritička zapažanja Zlatka Čepa o »Istoriji Jugoslavije 1918–1978« u Časopisu za suvremenu povijest br. 2 za 1981, 157–163, najmanje su me navodila na odgovor. Tim pre, što je opšta ocena knjige pozitivna. Dodajmo tome i lično uverenje da knjiga koja nije doživela kritičko krštenje nekako gubi na stručnoj vrednosti i značaju, kao i svaka pojava koja ostaje prekrivena ćutanjem. Od kako je kritička reakcija iščezla iz savremene istorije malo je pisaca čije su knjige ozbiljno stručno pretresene. Zamašniji početni pokušaji i uopšte kompleksni radovi zahtevaju međutim primedbe, osporavanje pojedinih teza i metodoloških pristupa, otkrivanje faktografskih netačnosti i kritičko raščlanjivanje historiografskih tekstova.

Ako bih u toj svetlosti cenio odjek kritike na svoju poslednju knjigu, čini mi se da bih mogao biti zadovoljan. Pored kritičkih primedaba, koje sam dobio u javnoj raspravi, u dosadašnjim osvrtima u štampi i stručnoj periodici, stiglo mi je i više pisama od kolega i čitalaca koji su me upozoravali na činjeničke greške, neprecizne formulacije, praznine. Čepov osvrt takođe obiluje raznovrsnim primedbama. Bez obzira na ograničenja u Predgovoru knjige, piscu osvrta mogu samo da zahvalim na kritičkom ukazivanju o nedovoljnoj zastupljenosti socijalno-ekonomske komponente u knjizi. Kroz osvrt provejava mišljenje da je u »Istoriji Jugoslavije 1918–1978« mogla biti više obrađena ekonomska strana razvitka Kraljevine Jugoslavije, pa i narodnooslobodilačkog rata i revolucije i socijalističke Jugoslavije (ili »socijalističke izgradnje«; ne znam zašto ne i »socijalističke Jugoslavije«). Sa sudovima »vrijedna«, »dobra« i »korisna« knjiga, te živo napisana, korisna širem krugu čitalaca, ali i boljim poznavaocima problematike, opsežna, itd. navedene su i praznine i faktografske greške.

Budući da sam u pisanju bio uglavnom oslonjen na historiografsku literaturu, i to na novija istraživanja, koja su u određenoj meri obuhvatala i rezultate starije literature, knjiga nije mogla da ne dobije obeležje političke istorije. Ograde, obrazložene u Predgovoru, bile su određene razvitkom istoriografije o Jugoslaviji poslednjih triju decenija. Istorija Jugoslavije se, na žalost, razvijala kao politička istorija a ne kao istorija jugoslovenskog društva. Nezavisno od tih ograničenja, pisac osvrta je u pravu, reagujući na neka pitanja, koja su u knjizi samo okrnuta, kao što je slučaj s agrarnom krizom, koja su se sa nekoliko dopunskih rečenica mogla pobliže razraditi, sa gledišta njenih uzroka, pozadine svetske privrede i posledica. Ukoliko ta knjiga doživi treće izdanje, pomenutu prazninu bi svakako trebalo popuniti.

Odgovor na Čepov osvrt izazivaju isključivo načelna razmimoilaženja u odnosu na dva-tri bitna pitanja, kao i nekoliko paušalnih ocena preko kojih bih prešao da nije u pitanju prvi razlog.

1. »Je li uopće moguća istorija Jugoslavije u rasponu od šest decenija«, pita se Čepo. Ističe da to nije istorija iste države; da država nije imala isto ime; da

je u vreme drugoga svetskog rata postojala samo formalno u liku izbegličke vlade i njene vojske u »otadžbini« (četnika).

Da to nije istorija iste države — sa gledišta novih društvenih odnosa i imena države — nije sporno ni u »Istoriji Jugoslavije« u kojoj se u dva odvojena dela knjige govori o istoriji Kraljevine Jugoslavije i o revolucionarnoj smeni vlasti u toku 1941—1945. godine. Čepo kao da nije pročitao stranice 395—398 knjige u kojima se izričito kaže da se DFJ iz temelja razlikovala od Kraljevine Jugoslavije, i gde se podrobno objašnjavaju te razlike. Drugi bitan element ne može da mimoide ni Čepo, kada kaže da je reč o istoriji naroda i narodnosti koji su se 1918. našli u jedinstvenoj državi. Činjenica da je ta država menjala ime nije značajna za razmatranu temu, samim tim jer nisu posredi promene njenoga državnog teritorija (sem proširenja posle drugoga svetskog rata, koje spominje i pisac osvrta), međunarodnog položaja i subjektiviteta u svetskoj zajednici. Bili bismo nepopravljivi nominalisti, ako bismo nazivima pripisivali odlučan značaj. Takvih pojava ima u modernoj istoriji da ih nije potrebno ni nabrajati. Rešenje se najmanje nalazi u tehničkom spisku naziva određene države u naslovu. Jugoslavija je zvanični naziv države od 1929, ali je i u građanskim i komunističkim krugovima (SRP[k]) i u njihovoj dokumentaciji upotrebljavano prilično često ime »Jugoslavija« za postojeću državu i pridev »jugoslovenski«. Ime je odomaćeno i u toku prvoga svetskog rata i borbi za jugoslovensku ideju i njenu državnu inkarnaciju. To ne znači da taj naziv nije izazivao i odbojnost dela opozicionih snaga, pa i vladajućih, koje su se priklanjale načelu kompromisnog unitarizma.

Međunarodni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije nije prekinut ni 1941. godine. Revolucionarne su snage obrazovanjem oružanih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta i narodnooslobodilačkih odbora od prvog dana označavale diskontinuitet sa poretkom Kraljevine Jugoslavije, ali je njen međunarodni kontinuitet očuvan sa stanovišta normi međunarodnog prava i postojanja međunarodno od saveznika priznate jugoslovenske vlade u izbeglištvu. Ne bih se razilazio sa piscem osvrta da je taj kontinuitet formalan u odnosu na faktičke snage emigracije, ali ne bih prihvatio ni tezu da je beznačajan. Vlade Velike Britanije i SAD, a od leta i vlada SSSR izjasnile su se protiv komadanja Kraljevine Jugoslavije i vazalnih režima, kao i za njen teritorijalni integritet. Suprotnu tezu gradile su sile Osovine. Teza o prekidu kontinuiteta Kraljevine Jugoslavije i njenog nestanka kao države fašističkog je porekla i zasnovana na fikciji debelacije.

Mnogo je važnije međutim da je KPJ prihvatila Jugoslaviju, zapravo da ju je ona »oličavala« 1941. godine. Spašavanje Jugoslavije kao državnog okvira života njenih naroda i narodnosti za mene je jedna od najvećih istorijskih zasluga KPJ u prošlom ratu. Ona ne prihvata stari kompleks društvenih odnosa, sa nacionalnom politikom, i suprotstavlja se tragičnim događajima bratoubilačkog rata, gradeći na obnovi Jugoslavije pretpostavke nove društvene zajednice. KPJ ostaje jugoslovenska partija i obraća se svim narodima i narodnostima Jugoslavije, iako time sužava borbenu antiokupatorsku platformu zbog mržnje dela potlačenih naroda i narodnosti u kraljevskoj Jugoslaviji i iluzija u nacionalno oslobođenje koje im donose okupatori posle vojnog sloma stare države. J. B. Tito piše članak 1941. i objašnjava zašto su se jugoslovenski komunisti ujedinili u KPJ. Pod utjecajem BRP(k) sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Šatorov napada rukovodstvo KPJ kao anglofilsko zato što spominje jugo-

slaviju. Jugoslovenski su komunisti katastrofu Kraljevine Jugoslavije pretvarali u katastrofu građanske Jugoslavije, ali ne i Jugoslavije kao državnog okvira življenja ravnopravnih naroda. Na Titovu inicijativu orijentacija na obnovu Jugoslavije kao države ozvaničena je avgusta 1941, pokušajem formiranja neke vrste vlade na nivou Jugoslavije. Nova se Jugoslavija u završnoj fazi rata i borbe za međunarodno priznanje revolucionarnih promena izražavala u međunarodnim odnosima u svom starom obliku.

2. Za najveći nedostatak te »vrijedne knjige« Čepo smatra to što se u njoj ne daje ekonomska baza ujedinjenja, sem što se na »pola stranice« govori o neravnomernosti razvitka i o različitim agrarnim režimima, dok ga se poglavlje o socijalno-ekonomskoj osnovi političkih borbi više »doimlje« kao posledica političke nestabilnosti, a ne kao njezina baza. Pri tome, autor je opširno naveo poznati Marksov stav o odnosu ekonomske baze i nadgradnje. Čepu posebno smeta što to poglavlje nije stavljeno na početak knjige kako bi se valjda videlo do kojeg stepena »baza« određuje »nadgradnju«. Zatim konstatuje da knjiga ne prelazi okvire u nas prilično razvijene političke historiografije. Iz toga proizlazi i zamerka da se ne postupa u skladu s marksističkim metodom.

Preovlađujuća odlika moje knjige kao političke istorije naznačena je najreljefnije u samom Predgovoru. Poglavlje »Kraljevina SHS i njeni narodi« (29–35) služilo je da se predstave sličnosti i razlike između naroda koji su prvi put u svojoj istoriji ušli u zajedničku državu, raznorodno političko-duhovno i materijalno nasleđe sa svim posledicama koje su se kasnije ispoljile. Drugo poglavlje »Socijalno-ekonomska osnova političkih borbi« (150–162) počinje rečenicom koju Čepo ne uočava: »Društvo Kraljevine, s niskim prosečnim stepenom opšte prosvetćenosti i kulture, razvijalo se na zaostaloj ekonomskoj osnovi, noseći breme negativnog istorijskog nasleđa, što je uveliko određivalo oblike socijalne diferencijacije, privredne eksploatacije i političkih borbi« (150). Određenje oblika i karaktera prethodnih političkih borbi i njihovih klasnih sadržaja time je jasno. Koliko je društvena osnova uslovljavala način političkih borbi i organizaciju ustanova isticano je i u poglavlju o parlamentarizmu i njegovim protivurečnostima, ali govorom implicitnih činjenica. Je li potrebno naglašavati da je povezivanje političke i društvene istorije u širem značenju jedan od najtežih metodoloških zahteva koji pretpostavlja razvijeniju sociološku istoriju a nje međutim nema; politikološke refleksije mogu da pomognu ali kao hipoteze ne mogu da zamene konkretno istraživanje kao vid njihove provere; pitanje načina rasporeda pomenutog poglavlja, koje kao da nešto bitno smeta što se ne nalazi na početku teksta, izražava samo privrženost shemi razmišljanja koje ne mora biti i naše. Navedena uvodna rečenica ukazuje na to da nije reč o shvatanju dotadašnjeg razvitka u sferi političkih borbi kao posledice ili ilustrativnog odeljka, već kao određivanja karaktera političkih konfrontacija koje nisu mogle ni biti drugačije u uslovima postojeće zaostalosti: prosvetno-kulturne, ekonomske i nerazvijenosti društvene strukture. Povezivanje ekonomskih i političkih pojava, njihovo asimilovanje u jedinstveni splet analize nesumnjivo je imperativ koji leži u prirodi metoda. Onima koji se ne bave istraživanjem najjednostavnije je upućivati na citate.

Primer neistražene i neproverene refleksije u historiografiji predstavlja ona koju pisac osvrtu spominje na stranici 159. On kaže da je »periferija razvijenije Austro-Ugarske« ujedinjenjem sa Srbijom i Crnom Gorom težila da postane industrijski i finansijski centar nove države i da na taj osnovi kad-tad podeli

političku vlast sa srpskom buržoazijom. To nije neinventivno i nelogično, ali istorijski nije ispitano, ni dokazano. Sam Cepo kaže da je to »možda i nedovoljno jasno, saznanje [. . .].«

Autor osvrta je na str. 159 nakalemio piscu tvrdnju da se Srbija između dva rata razvijala brže nego Hrvatska, uz usputni komentar o »toleriranju proizvoljnih zaključaka«, kojega inače nema nigde u knjizi. Porast stanovništva u gradovima, pa i u Beogradu, posmatran je u kontekstu nerazvijene urbanizacije a ne sa stanovišta porasta moći Srbije, što je veštačka komparacija i dovođenje u odnos lišen smisla. Uostalom reč je o glavnom gradu Jugoslavije, i ne znam čemu pomenuta asocijacija na Srbiju.

Sa zahtevom za dubljim istraživanjem kretanja nacionalnog dohotka lako se složiti kao i sa proširivanjem optike interesovanja na demografske i sociološke činjenice. Nadajmo se da će ne samo istoričari — već i neistoričari kojima je istorija bliska i kojom se bar formalno-statusno bave — početi jednom da nadoknađuju i te strane ispuštenog razvitka istorije posmatrane u totalitetu. Još nekoliko reči o političkoj istoriji i marksističkom pristupu. Marksistička historiografija bi svakako trebalo da proširi zonu istraživanja na društvo i procese u njemu, ali bez političke istorije ostaje zamagljena klasna borba i klasne protivurečnosti u društvu. Vulgarnom projekcijom odnosa »baze« i »nadgradnje« mnogo toga u našoj istoriji ne bismo mogli ni objasniti. Razvoj političke istorije u našem prostoru nije nimalo slučajan, ako ni zbog čega drugog ono zbog shvatanja vlasti, načina njenog vršenja, značaja ličnog faktora i političkih odluka koje su neretko prevazilazile okvire raznih shema i doktrinarnih predubeđenja.

3. Primedbe na deo knjige o narodnooslobodilačkom ratu plod su površnog čitanja. Zamera mi se, na primer, da nema dovoljno govora o društvenim promenama 1941—1945. godine. U knjizi zgusnutog sadržaja i ograničenog obima tri poglavlja posvećena su tim promenama: »Osnovne ustanove revolucije«, »AVNOJ i jugoslovenska federacija« i »Revolucija i promene u društveno-ekonomskoj strukturi«. Revolucionarne promene u Jugoslaviji vršile su se preko novih organa vlasti. O oslobođenim teritorijama, njihovoj organizaciji i životu naroda na tim područjima, kao i o umetnicima u narodnooslobodilačkoj borbi govori se na stranicama 297—300. Žrtve Jugoslavije u ratnom naporu upoređene su s onima SSSR-a i Poljske na str. 437 knjige.

4. Prigovara se i to što se u poslednjem delu knjige, koji se odnosi na razvoj socijalističke Jugoslavije, pet od 12 poglavlja odnosi na međunarodne odnose. U takvom rezonovanju nadvlađuje spoljašnji, kvantitativni aršin, a ne mera i stvarni sadržaj istorijskog dešavanja. Međunarodni okviri i posledice drugoga svetskog rata svakako se ne mogu ispuštati. Verovatno da se lako složiti s tim da je odbrana nezavisnosti 1948. svetskoistorijski događaj, s posledicama i na unutrašnji razvoj, a borba za severozapadne granice najmarkantnije spoljnopoličko pitanje posleratne Jugoslavije. Poznat je isto tako značaj borbe SKJ za demokratske odnose u svetu i za odbacivanje centralizma u međunarodnom radničkom pokretu. Međunarodnim odnosima prilazio sam i sa stanovišta njihovog uticaja na tempo i dinamiku unutrašnjeg razvitka u pojedinim fazama i reflektovanja do određenog stepena. Mislim da unutrašnji procesi nisu time uskraćeni, već dati u srazmerama koje su mi se činile razumne i istorijski nezaobilazne u sadašnjem času naših znanja o tom periodu koji se još nije predao historiografiji.

5. Sa približavanjem ivicama savremenosti istoriografska valorizacija bivala je sve teža. No uobičajeno je da se u sličnim knjigama razvoj izloži do kraja, do naših dana, i toga se nisam klonio. Pisac osvrta priznaje mi kritičnost u obradi industrijalizacije, donošenja megalomanskog plana, kolektivizacije sela i njenog sloma. Prigovara mi, međutim, da ne ukazujem decidirano na to da je kolektivizacija bila delom posledica optužbi Rezolucije IB, što samo pokazuje da nije pažljivo pročitao analizu na str. 510, gde se kaže da je kritika kako na jugoslovenskom selu preovladavaju kulaci »bitno« uticala na masovnu kolektivizaciju. Svakako, i to mi se čini značajnije, i ovo pitanje nije istoriografski ispitano do kraja, jer bi to zahtevalo da se prouče i shvatanja u vrhu KPJ pre proleća 1948. o zaoštavanju klasne borbe na selu.

Nisu mi osnovane ni Čepove ocene da nedostaju podaci o razdoblju ubrzanoga ekonomskog rasta od početka pedesetih godina, pojave raznih deformacija i socijalnih razlika. Tih pojava ima napretek na stranicama knjige (538, 539, 541, 542, 569, 570, itd.).

O nedostatku hrabrosti da se kritički oceni dosadašnji stepen razvoja, dostignuća i padova, moglo bi se raspravljati, jer je očigledno reč o razlikama u metodu analize. Uspone i stranputice, očekivanja i zablude, političke lomove i društveno-ekonomske stagnacije prikazivane su bez apolegetske note. Pisac knjige rukovodio se samoupravnom koncepcijom i njenom doslednom ili nedoslednom realizacijom, nastojeći da utvrdi razliku između normativnog i stvarnog, stvarni stepen nacionalnog, kulturnog i ekonomskog oslobođenja. Služio se jezikom činjenica, njihovim nizovima koje po njegovu mišljenju govore ubedljivije od svih spoljnih politikoloških eksplikacija. Što je Čepo iskoristio nekoliko istrnutih upoređenja proizvodnje nekih roba na početku industrijalizacije i danas kao promašene — stvar je njegovog ukusa. Komparacije te vrste uobičajene su u literaturi, a važno je da rezultat koji je postignut u materijalnoj proizvodnji nije apsolutiziran. Druge kritičke analize vezane za razvoj poljoprivrede ostale su neuočene. Poglavlje iz kojega su uzete pomenute komparacije govori o sudbini sela u nekadašnjoj i savremenoj fazi, pri tome nimalo jednostrano. Koliko god izlaganje bilo podređeno tome da pokaže razmere promena u društvenoj strukturi, gotovo bez presedana, nisu zaboravljene da se pomenu i posledice koje su nastupile i niz protivurečnosti koje su se silnim migracijama na relaciji selo-grad pojavile, ostavljajući nerešene probleme i u napuštenim selima i u gradovima nabujalim novim stanovništvom.

6. I pored završnih konstatacija o »dobroj« i »korisnoj« knjizi izdvojio bih najzapaženiju ocenu da je neko morao da to »sve skupi na gomilu« (163). Ona me manje zanima kao Čepovo shvatanje o pokušaju sinteze već, pre svega, kao razmišljanje koje proističe iz njegova prvobitnog uverenja da se ne može pisati istorija države koja u drugom svetskom ratu nije postojala, a za ovih se 60 godina javljala pod različitim nazivima.